

dr. Marko Pavliha

Svetovni etos

1.

”Enaindvajseto stoletje bo duhovno, ali pa ga ne bo!”¹ napoveduje Willigis Jäger, eden od peščice katoliških (benediktinskih) redovnikov, ki so po zahtevnem šolanju v japonskih zenovskih templjih vzhodnjaško misel in prakso uspešno zasadili v evropskem prostoru. Pravi, da smo kot človeška bitja na stopnji pubertete, in prerokuje, da bo človek prihodnosti mistik, 21. stoletje bo v znamenju metafizike, njegova gonilna sila bodo naravoslovci, zlasti fiziki in biologi, edino upanje pa nam ostaja evolucijski napredek človeške zavesti. Mistiko opiše kot uresničitev stvarnosti, kot transkonfesionalno, integralno duhovnost in celostno modrost Vzhoda in Zahoda, ki je revolucionarna, antikonzvencionalna, antikolektivna in antidogmatska (*philo*)*sophia perennis*.

Ker dober učitelj živi, kar uči, sledi *hic Rhodus, hic salta*, toda pred tem je treba vzeti zalet za daljši skok, v Jungovem stilu *reculer pour mieux sauter*.

”Doseči popolnost ali celost je izjemno težka naloga,” je razmišljal Miguel Serrano v knjigi *C. G. Jung in Herman Hesse: Spomin na dvoje prijateljev*. Dolga leta je čutil, ”da govorjenje in pisanje ne izpeljeta ničesar, da le pršita”, in čeravno naj bi bila dejavnost nasprotna biti, je zavzeto pisal naprej. Ne glede na kitajski pregovor, da bodo pravega človeka, ki sam sedi v svoji hiši in misli prave misli, slišali tisoče milj daleč, je v teh ponorelih časih za vsak primer priporočljivo vztrajati pri nadaljnjem skiciranju miselnih kometov, da jih ne bo nekoč pogoltnila noč.

Človeštvo ni le približna vsota sedmih milijard osebkov, temveč ga zaradi panjske narave tvorijo večje in manjše skupine, v katerih slehernik sobiva, živi in se osmišlja. Celota, celost ali celovitost, človeška civilizacija in vse onkraj nje so odvisni od ljudskih molekul in *vice versa*, pri

¹ Izrek je menda skoval francoski novelist in politik André Malraux.

čemer ta vzajemnost odločilno presega njihovo zmes, zato bolj spominja na spojino ali višji organizem, ki se glede na psihofizično zdravje celic bodisi bohotno razvija bodisi klavrnó mutira. Vsi smo medsebojno povezani prek zavesti, zato jo moramo transformirati tako, da bomo lahko prevzeli večjo odgovornost za skupno usodo. Že antični filozofi so se ubadali z iskanjem večne resnice, s prapočelom, dušo, umom, materialnim svetom, vrlinami, enostjo, tuzemstvom in onstranstvom. Dandanes kvantna fizika dokazuje, da je vse sestavljeno iz subatomskih delcev in valov, da je vesolje neskončna prepletena mreža energije in informacij, v kateri misli sevajo bioelektrične in biokemične frekvence, ki vplivajo na materialni svet.

Mar ob tem ne pomislimo na genialnega Nikolo Teslo, ki je bil prepričan, da bi človek moral združiti zemeljsko in duhovno oko ter se uskladiti z dihanjem, očmi in ušesi univerzuma? Demonstriral je obstoj skalarne energije, kozmičnih valov, ki so brez frekvenc, niso linearni in lahko prenašajo informacije do neslutelih razsežnosti. Kaj pa zakon tranzitivnosti iz Evklidovih *Elementov*, ki veli, da so stvari, ki so enake isti stvari, enake tudi med seboj: če velja $A = C$ in $B = C$, sledi, da je $A = B$? Zamenjajmo samostalnik "stvar" ali črke s človekom, kot je to nekoč (vsaj v filmski zgodbi) storil ameriški predsednik Abraham Lincoln, pa pridemo do naslednje hipoteze: če bi končno priznali absolutno resnico, da imamo skupen izvor, skupnega prednika in da smo vsi zlití v eno z Univerzumom (Vesoljem, Bogom, Alahom, Numinosumom, Prvo resničnostjo, Zadnjim temeljem, Božanstvom, Brahmanom, Stvarnikom, Celoto, Enostjo, Praznoto, Absolutom ...), ne bi bilo več rasizma in ne diskriminacije. Če enake dodamo enakim, je enaka tudi vsota, in če enake odvezamemo enakim, je ostanek prav tako enak, vsaj kar se vrste tiče.

Die Welle ist das Meer, romantično zapiše Jäger, (vsak) val je morje, vse je val in ocean hkrati, vse je kozmos in vse v njem je pojavna oblika iste kozmične biti.

Če se želimo metafizično prebiti skozi vsa psihosomatska rešeta in se povzpeti na razgledno točko širokoobjektivne percepcije in uvida, od koder bomo *ex profundis* lovili frekvence tuzemskega in vesoljnega bivanja, moramo združiti indukcijo in dedukcijo, kajti iz enega raste celota in ta opredeljuje eno. Predpogoj za funkcioniranje družbenega in širšega univerzalnega telesa je torej solidno stanje njegovih delčkov, ki ga lahko opredelimo kot duševno zdravje ali, še boljše, kot pogost, če že ne trajen, občutek sreče, ki celostno izraža vrhunec raznolikega, razrvanega, kompliciranega in hkrati čudovitega človeka, vključno z ljubeznijo, sočutjem, ustvarjanjem, samouresničevanjem in blagoslovi lepote.

V kreativnem zanosu bi nemara lahko predlagali, naj sleherni človek postane ozaveščen *DelCel*, *del*-ček *cel*-ote, ali po Arthurju Koestlerju *holon*, samostojna celota, ki je del višje celote. Razmerje posameznika do kozmosa lahko primerjamo s hologramom, v katerem je še tako drobčna pikica hkrati celotna slika. Preseči mora monizem in racionalistični filozofski in religiozni dualizem ter ponotranjiti holizem: *ars totum requirit hominem*. Jaz je le glasbilo, na katerega igra Eno, bog pleše svoje stvarstvo, je plesalec in ples v enem, kot smo tudi ljudje plesalci in bal. Med nami in stvarnikom ni prepada, temveč je svet pojav božanskega, zato odrešenja ne smemo razumeti kot premostitev te dogmatsko vsiljene vrzeli, temveč kot prebujenje k pravemu bitju. (Avtor tudi ugotavlja, da so ženske prej odprte za mistično izkustvo kot moški, pri čemer domneva, da je to povezano z bolj celostno naravnostjo žensk, saj intenzivneje mislijo z obema polovicama možganov.) Bog noče, da ga častimo, temveč hoče, da ga živimo, kajti ljudje smo postali zato, ker bi On rad bil v nas človek, še razmišlja Koestler. Stara zgodba pripoveduje, da se je duša Bogu nekoč pritoževala, da jo je v njenem obupu pustil samo. Namesto odgovora ji je pokazal sledove dveh parov nog, ki so se nenadoma strnili v eno samo sled. Duša je stvarniku očitala, da jo je prav tam zapustil, on pa ji je odvrnil: "Ne, takrat sem te nosil."

Čudovito preprosta misel se je nekoč utrnila Wayneu W. Dyerju, ki je poetično prodril do najgloblje Biti: "Neskončnost gozdov drema v sanjah enega želoda." Temu lahko dodamo le to, da v nas dremajo možnosti, ki še niso prebujene.

Že Buda je učil, da je popolno doumetje mogoče šele tedaj, ko se poistovetimo in zlijemo s tistim, kar je objekt našega motrenja, ko eksperimentator postane del poskusa. Z mistiko prežeti Albert Einstein je poltretje tisočletje pozneje pristavil, da ni mogoče rešiti problema na istem nivoju mišljenja, na katerem je ta problem nastal, Thomas S. Kuhn je govoril o preobratu paradigme, ki je mogoč le zunaj protekcionistične znanosti, Srečko Kosovel pa je človeka opisal kot "poslanca celote", ki mora vse, kar čuti, da je dolžan napraviti, storiti za celoto.

Potrebujemo torej nov "obrazec", zato je ključno vprašanje, kako doseči holistično, aktivno postedipalno stanje, nekakšno oplemeniteno duševno zdravje, harmonijo 50 bilijonov telesnih celic. Nataša Pust v svojem prispevku *Kdo in čemu sem v Tretji od suhih krav* Boštjana M. Zupančiča, pritrjuje Dianni Hales, ki duševno zdravje označuje kot zmožnost prilagajanja, občutek smiselnosti in izpolnjenosti življenja, zavedanje, da individualni jaz ni središče vesolja, sposobnost sočutja in nesebičnosti, poglobljenost in zadovoljstvo v intimnih odnosih in občutek obvladovanja

telesnega ter duševnega delovanja. Kdor je duševno zdrav, je hkrati samouresničen in po Abrahamu Maslowu obdarjen z uspešnejšim opazovanjem, prepoznavanjem stvarnosti in lažnejšim odnosom do realnosti. Sprejema sebe, druge in naravo, je spontan, enostaven in naraven, obdarjen z občutkom globlje povezanosti s celotnim človeštvom, filozofskim in prijateljskim smislom za humor, ustvarjalnostjo, mističnimi doživetji in drugimi nevsakdanjimi lastnostmi. William Glasser meni, da smo duševno zdravi, če uživamo v družbi večine ljudi, ki jih poznamo, še posebej z družinskimi člani, partnerji in prijatelji, pri čemer smo vedno pripravljene pomagati ter se izogibamo obsojanju in etiketiranju. Duševno zdravje je pravzaprav sinonim za ponavljajočo se srečo, za katero sta po Sigmundu Freudu potrebna ljubezen in delo, ko nas tok potisne v vitalno angažiranost in zamaknjenost. Ali kot je na začetku druge svetovne vojne v svojem dnevniku, ki je v slovenskem prevodu izšel pod naslovom *Pretrgano življenje*, ugotovila mlada Judinja Etty Hillesum: "Motenega človeka ni mogoče ozdraviti brez ljubezni."

S človekom, njegovimi možgani in zagonetno psiho (z odkloni in deformacijami vred) se poleg tradicionalne psihoanalize in psihoterapije, antropologije, sociologije in filozofije ubadajo tudi mnogotere novejšše (meta)znanosti in terapije, vendar si bomo v nadaljevanju ogledali le tiste, ki so po subjektivni izbiri najbolj transcendentne, prodorne in obetavne. Toda pozor: po preprosti zenovski filozofiji so vsi nauki kvečjemu prst, ki nam kaže proti Luni, in nam je kot kazalnik sicer v pomoč, vendar ga nikakor ne smemo enačiti z botrom Mesecem.

2.

Če je človekov ego *terra firma*, je preostanek psihe še vedno *terra incognita*, od katere nas loči *mare ignotum*.

Dozdeva se, da je prav vse sinhronizirano kot *perpetuum mobile*, nič se ne zgodi po naključju, vedno se srečujejo pravi ljudje, kajti usmerja nas nezavedno, ki nas povezuje v *hermetični krog* (o tem v že omenjenem delu izvrstno piše Serrano). Zatorej je hvalevredna Platonova omemba *eû zên* v njegovi epohalni *Državi*, ki pomeni dobro, pošteno in srečno življenje, kar je – posrečena igra besed – eno osrednjih sporočil budističnega zena, vgrajeno v sposobnost razumevanja Celote. Jezik je resda pomanjkljivo komunikacijsko sredstvo, razen če ga ne dešifriramo s pomočjo duhovnih intuitivnih ključev, recimo z miti in vilinskimi energijskimi simboli, ki govorijo med vrsticami. Mikavno je preprosto pojasnilo kitajskega

pesnika Yanga Liana, da kitajska slovnica omogoča povsem prosto skladanje delčkov v kompozicijo, celoto pa ohranja ritem. Je to tudi zahodna lingvistična prihodnost?

Že nekaj časa je znanstveno dokazano, da so človeški možgani gnetljivi in prožni,² zato se vseskozi razvijajo in spreminjajo, kar ovira njihovo natančno "ozemljevidenje". Če nanje vplivamo s pozitivnim mišljenjem, jih bomo fiziološko preoblikovali in jih usposobili za višjo sfero duhovnosti, kar pomeni, da bo dominirala desna hemisfera, ki je mehkobna zibelka sočutja, ljubezni in veselja. Entropijo moramo nadomestiti s *sintropijo* in *koherenco*, z ubranostjo, ki pomeni medsebojno usklajeno in organizirano aktivnost množice elementov. Novejše raziskave medčloveških odnosov in socialne kognicije kažejo, da je koherenca eno temeljnih dinamičnih načel delovanja možganov, ki sinergično funkcionirajo na različnih organizacijskih ravneh, pojavi pa se celo med možgani posameznikov, kadar sodelujejo v skupni aktivnosti, denimo pri skupnem muziciranju, socialnih igrah ali drugih načinih komunikacije.

Carl Gustav Jung je psiho opisal kot relativno zaprt energijski sistem, ki prepušča zunanje vplive, poganja pa ga libido (volja, psihična energija). Psiha je "zakompleksana" zaradi osebnih, družinskih, plemenskih, narodnostnih in generacijskih kompleksov. Vsi arhetipski informacijski obrazci prihajajo iz enega izvora, ki je nad človeškim dožemanjem in se imenuje *sebstvo* (*puruša*, *atman*). To je porozni krog, katerega središče je vsepovsod, njegovega obsega pa ni nikjer. Na zemljevidu duše se psiha nahaja med čisto materijo in čistim duhom, med telesom in transcendentnim umom, med instinktom in arhetipom. Ego-zavest si v družbi nadene masko (*persona*), toda ko stopa proti svetlobi, ga spremlja dokaj neobvladljiva mračna *senca*, primerljiva s Freudovim *idom*. Persona je stkana iz družbenih pričakovanj in individualnih teženj, kar neti konflikt. Človek tekom življenja ne menja arhetipskega bistva ega, temveč le persone glede na svoje družbene vloge. Če se sprejme takšnega, kakršen je, in osebnostno dozori, integrira persono in senco.

² Sharon Begley, *The Plastic Mind* (London: Constable & Robinson, 2009). Zdravnico Jill Taylor je denimo pred leti zadela možganska kap in ji ohromila celotno levo polovico možganov, kjer nastajajo logično mišljenje, govor, pisanje, branje in analiza. Te naloge je postopoma (rehabilitacija je trajala osem let!) "čudežno" prevzela desna hemisfera, kjer se vršijo neverbalni in intuitivni procesi, Taylorjeva pa zdaj dojemata svet na nov, sproščujoč način, njen ego se je razblinil, dosegla je popoln notranji mir. Jill Bolte Taylor v knjigi *Kap spoznanja: moja pot okrevanja po možganski kapi* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2009) takole zapiše: "Ta knjiga govori predvsem o lepoti in prožnosti človeških možganov, ki ju omogočajo naravne zmožnosti nenehnega prilagajanja spremembam in obnavljanje funkcij." Že med kapjo je doživljala nekakšen *satori* ali *nirvano*, zaradi katere(ga) bi seveda lahko umrla ali utrpela katastrofalne posledice: "V tem umanjkanju višjih spoznavnih zmožnosti in podrobnosti vsakdanjega življenja se je moja zavest zlila v eno z veseljem, če se lahko tako izrazim."

Tudi Friedrich Nietzsche je kljub razbolelosti večkrat svetoval, naj vsakdo postane to, kar je, pri čemer izbere bodisi srečno, mirno in verujoče življenje bodisi orkansko iskanje resnice. Ampak ideal bi moral vzkliti iz obojega, ker duša plava v mesečini in sončavi, v temačni nevihti in po megleni poljani. Ali je resnica res edina zabloda, brez katere ne moremo živeti, bog pa naj bi bil mrtev, ali velja *amor fati*, da vsakdo izbere svojo usodo in jo ljubi takšno, kakršna je? Je človek resnično nekaj, kar mora(mo) preseči in postati nadčlovek, ali zadošča zlitje in doumetje, da je slehernik lahko in mora biti božanski *DelCel*?

Arhetipske predstave, ki povezujejo sebstvo in ego-zavest, izhajajo iz osrednjega cesarstva duše, ki ga Jung imenuje *anima* in *animus* (jin in jang). Anima so arhetipske predstave večnega ženskega principa v moškem in animus moškega principa v ženski. Najlaže ju spoznamo prek partnerja nasprotnega spola; gre za seksualnost psihe onkraj telesne spolnosti. Oba sta globlji nezavedni nivo sence, saj v dobrem in zlem odstirata dušo ter vodita v kolektivno nezavedno. Ego dovoljujeta, da prodre v psiho in občuti njene globočine.

Ko spoznamo sebstvo v zavestnem polju, nastopi celovitost, ki se simbolično pogosto manifestira v obliki četverokotnika³ ali kroga (*mandale*). Vsakdo ima odtisnjen arhetip sebstva, ki upravlja s psiho kot celoto. V njem se dogaja kompenzacija, proces samoregulacije organizma, med katerim ego-zavest in nezavedno iščeta homeostatično ravnotežje. Kompenzacija občasno pripelje do individualizacije in progresivnega gibanja k izpolnitvi.

Jung je zavest razčlenil na pet stadijev, od primitivne identifikacije subjekta z objektom (*participation mystique*) do zavednega in nezavednega, kar se navadno dogodi v drugi polovici življenja. Verjetno je razmišljal tudi o šestem stadiju, o spojitvi psihe z okolico, z materialnim svetom, in celo o sedmem, ki naj bi ne bil dosegljiv zahodnjakom. Teorijo sebstva je razširil na kozmologijo in sinhronijo, na nevidni red in enotnost vsega obstoječega. Zavest je sposobna izraziti kozmos in ga pričarati v ogledalu zavednega. Stvarnik potrebuje človeka, da osvetljuje njegovo temò, da usmerja svetlobo zavesti v nezavedno, v samega boga. (Zgovoren je napis nad vhodom v Jungovo hišo v Küsnachtu: *Vocatus adque non vocatus, Deus aredit* (Poklican ali nepoklican, Bog je navzoč). Živimo v univerzumu, ki ga definirajo neuničljiva energija, kontinuiteta prostora in časa, kavzalnost in sinhronija. Doživetje nezavednega – tako Jung – je bližanje celosti in izkustvu, ki ga primanjkuje sodobni civilizaciji; je široka cesta, *via regia* v *unus mundus*.

³ Ta se je prikazal tudi Boštjanu M. Zupančiču med *satorijem*.

Psihologija se je proti koncu prejšnjega stoletja dvignila iz Marianskega jarka v laže dosegljivo plitvino ter se preusmerila na raziskovanje človeške sreče, zadovoljstva, blagorja in drugih pozitivnih občutenj. Tako je Martin E. P. Seligman botroval *pozitivni psihologiji* in Robert Assagioli *psihosintezi*, upajoč, da nas (pod začetnim vplivom teozofije!) nauči izražanja in uresničevanja naših potencialov in jazov, po filozofsko *areté*, človeške odličnosti. Italijanski psihiater je originalno povezal, nadgradil in nadaljeval delo svojih predhodnikov, velikih psihologov prejšnjega stoletja, na primer Sigmunda Freuda, Carla G. Junga, Alfreda Adlerja, Viktorja Frankla, Ericha Fromma, Abrahama H. Maslowa in Roberta Desoilla. Assagioli je človekovo univerzalno celost nazorno prikazal z jajcem: v sredini se kot rumenjaki nahajajo naš osebni jaz v sedanosti, polje zavednega in srednje nezavednega; spodaj je nižje nezavedno iz preteklosti (na primer potlačeni kompleksi), zgoraj višje nezavedno ali nadzavedno v prihodnosti (izvor višjih čustev, genialnosti itd.). Duševnost ni izolirana, ker se "koplje v morju", ki ga lahko imenujemo kolektivno nezavedno, na simboličnem jajcu pa predstavlja zunanjo, porozno lupino.

Psihosinteza nam je pri srcu, ker se v njej prepletajo tisočletne verske in filozofske resnice. Assagioli jo je definiral kot metodo samovzgoje in psihološko-duhovne samorealizacije, ki premaguje notranje fantazme in zunanje vplive ter pomaga človeku, da zagospodari nad svojim notranjim kraljestvom. Pravi, da se moramo zavedati duševne mnogoterosti občutkov, impulzov, želja, čustev, misli, podob, intuitivnih prebliskov in konfliktov, skratka stanj, ko se popolnoma identificiramo s svojimi različnimi vlogami ali značilnostmi, kar je prvi nujen korak k pretvorbi občutka notranje razdrobljenosti v bogato osebnostno koherenco. Posameznik je torej dinamično večplastno bitje, sestavljeno iz raznolikih podosebnosti (Jungovih person) oziroma množtev življenj, ki jih upravlja zdravo jedro, "buden jaz", ki se lahko zaveda in raste. Takšna psihična gneča nas v primeru konfliktov notranje razdvaja ali krepí, kadar smo v stanju demokratične, "harmonične kulture" vseh naših lastnosti in sposobnosti, torej povezanosti in sodelovanja. V nekom je lahko več pozitivnih podosebnosti kot na primer vzoren soprog, ljubimec, oče, učitelj, načrtovalec, boem, pisatelj, pesnik, glasbenik, športnik, ljubitelj narave, popotnik in veseljak. Žal jim nagaja krdelo negativnih, recimo nastopač, arogantnež, brezobzirni tekmovalci, zavistnež, pohotnež, grabežljivec, hinavec, alkoholik, kadilec, avanturist, zaletavec, narcis, občutljivec in egoist. Podosebnosti se nenehno prepírajó ali koketirajó, odvisno kako odločno jih brzdamo in usmerjamo. Nekdo je izvrsten predavatelj tudi zato, ker je v sebi uspel ukrotiti nastopača in sebičneža ter ju prisilil, da stremita k dobremu. Kadar različni notranji deli niso medsebojno povezani

ali si nasprotujejo in celo sovražijo, občutimo psihološke bolečine, neravnovesje in brezvoljnost. Ko se zlijejo v višjo celoto, se energija sprosti, zato se počutimo zadovoljno in umirjeno. Ker je proces simbiotičnega spajanja pogosto blokiran, ga moramo spodbuditi in lajšati s tehnikami psihosinteze. Proces je dolgotrajen, kot "psihična nosečnost", ki nam bo na koncu oziroma na popolnoma novem začetku podarila otroka v podobi osebnostne preobrazbe.

Bistvo psihosinteze je nemara (še) laže razumljivo skozi spiritualni teleskop Eckharta Tolleja, ki v knjigi *The Power of Now* odkriva moč sedanjega trenutka. Če želimo resničen Jaz povezati z Bitjo (bivanjem, zavestjo, vesoljem, bogom, življenjem, neizraženim...), se moramo osredotočiti na Zdaj in utišati svoj Um, ga nepristransko opazovati. Naj nas ne preslepi Ego s podosebnostmi, ker je le napačen, ponarejen Jaz, ki nastane s podzavestnim poistovetenjem z Umom, ta pa je zgolj del Zavesti ali zavedanja, ki nam ovira pristen stik z Bitjo (sebstvom). Jaz je kot ravnatelj v zbornici ali dirigent pred simfoničnim orkestrom, kjer hočejo učitelji in dijaki ali glasbeniki prevpiti in preglasiti drug drugega s sklicevanjem na čustva, zasluge, samoupravičenje (*self-entitlement*), preteklost in prihodnost. Ko jih pomiri, se zlije s trenutkom, postane popolnoma zavesten in v spokojnosti zamaknjeno prisluhne Biti, tej vsej vesoljni modrosti. To je razsvetljenje, spoznanje, rapsodija... Kot alkimist lahko trpljenje pretopi v zavedanje in nesrečo v epifanijo, zato je v vsaki kritični mejni situaciji in na slehernem križevem potu priložnost za preporod. Tolleju je očitno jasno, kaj je poanta zenovskega satorija.

Assagiolliev učenec Piero Ferrucci v svojih delih *Kdo sem in kaj lahko postanem* ter *Lepota in duša: kako doživeti lepega spreminja naše življenje* slikovito razloži, da v zgradbi človeške psihe nismo zaklenjeni v kleti z nezavedno golaznijo, s tesnobami in ranami, temveč so nam na razpolago še zgornja nadstropja in razgledna terasa, s katere vidimo zvezde in vdihujemo svežo intuicijo, inspiracijo, ustvarjalnost in razširjeno zavest. Žal se pogosto dušimo v lastni turobnosti in pozabljamo na brezmejno notranjo in zunanjo lepoto, še posebej v naravi, ki nas prebujene v hrepenju vedno znova osmišlja in navdaja z upanjem.

Quod natura relinquit imperfectum, ars perficit, so zatrjevali alkimisti; toda kdo smo, ljudje božji (z napako!), da smemo naravo meriti ali lepšati po našem pristranskem okusu, ki je nemara popolnoma skregan z absolutno popolnostjo, če ta sploh obstaja?

Eden od draguljev psihosinteze je poudarek na *prijaznosti*, katere pomanjkanje je v moderni družbi v nebo vpijoče in za medsebojne odnose uničujoče. Ferrucci (*Moč prijaznosti: nepričakovane prednosti sočutnega*

življenja) opisuje kar osemnajst subtilnih načinov za doseganje prijaznosti, ki je ključna za sočutno življenje: iskrenost, toplina, odpuščanje, pristen človeški stik, občutek pripadnosti, zaupanje, pozornost, empatija, skromnost, potrpežljivost, velikodušnost, spoštovanje, prilagodljivost, spomin na druge, zvestoba, hvaležnost, služenje in radost. Hkrati opozarja na tragične posledice globalnega ohlajanja, ker smo zaradi preživetja morali postati hitri, neosebni in neobčutljivi.

V tem duhu nam preproste, notorične in hkrati zanemarjene napotke za smelo, celovito življenje daje psihiater William Glasser z *realitetno psihoterapijo in teorijo izbire*, ki sta v tesnem sorodstvu s psihosintezo, čeprav tega ne priznavata. Za vzpostavitev in ohranitev odnosov moramo prenehati izbirati pogubne navade, med katere Glasser prišteva prisilo, siljenje, kaznovanje, nagrajevanje, manipuliranje, ukazovanje, motiviranje, kritiziranje, prevračanje krivde, pritoževanje, zbadanje, nadlegovanje, razvrščanje, zmerjanje ali umikanje. Raje izberimo povezovalne navade, kot so skrb, poslušanje, podpora, pogajanje, spodbuda, ljubezen, pomoč, zaupanje, sprejemanje, dobrodošlica in spoštovanje. Ti pojmi definirajo razliko med psihologijo zunanjega nadzora in teorijo izbire.

Poleg najosnovnejšega biološkega hlantanja po preživetju nas nenehno dražijo psihične nuje po ljubezni, pripadnosti, sprejetosti, moči, uveljavljanju, svobodi, možnosti izbire in zabavi. Če smo siti, zdravi in materialno zadovoljivo preskrbljeni, nam srečo največkrat kratita ravno osamljenost in občutek nekoristnosti, odvečnosti, zavrženosti in ničvrednosti, razen če nismo sociopati, ki jih vse to ne gane. Zato je starost prepogosto bridka namesto radostna in zavoljo tega si ljudje strežejo po življenju in bežijo v omamo.

Njegova svetost dalajlama Tenzin Gyatso je pred leti ustanovil Inštitut za razum in življenje (www.mindandlife.org), ki znanstveno brusi dokaze, da so možgani gnetljivi, plastični, da se nenehno obnavljajo in preobražajo. To pomeni, da se človekov duhovni napredek vtisne v neokorteks in je torej fiziološko podprt, kar je vsakokrat višje izhodišče za nadaljnji vzpon. Ima torej prav tista večina nevrobiologov (*redukcjonistov*), ki omejujejo zavest (in dušo?) na kemične reakcije in biološke strukture?

3.

Nič velikega ni lahko, je umoval Platon v svoji *Državi*. Da bi državo vodili najboljši čuvarji, bi morala vzpostaviti učinkovit sistem vzgoje

in izobraževanja, kultiviranja in civiliziranja. Izobraževanje naj bi bilo celovito, kar pomeni, da bi moralo zajemati tako telo kot dušo. Dve temeljni področji sta bili tedaj telesna vzgoja (*gymastiké*) in znanstveno ter umetniško izobraževanje (*mousiké*); muzična vzgoja je poleg glasbe in plesa, ki učita lepoto in harmonijo, vsebovala tudi besedno umetnost, od pravljic in mitov do znanosti. Čuvarke in čuvarje naj bi k luči vodil kompleksen študij (*kvadrivij*), ki sta ga sestavljali aritmetika, geometrija, astronomija in muzika (harmonika).

Platon je med vsemi zasluženimi superlativi deležen tudi kritike, recimo glede domnevnega zagovarjanja cenzure. Menil je namreč, da mladenič ne more presoditi, kaj je prisposoda, zato ostane neizbrisno in nespremenjeno vse, kar v teh letih sprejme v svoj predstavnici svet. Zato je treba skrbno paziti, "da so zgodbe, ki jih otroci prve slišijo, kar najbolj vzgojne in dostojne". Toda naravnost absurdno je, če danes nekateri dušebrižniki iščejo pohujšanje v *Piki Nogavički* ali Grimmovih pravljicah, ter hkrati nujno, da strožje reguliramo internetno in nasploh medijsko posiljevanje in kvarno indoktrinacijo. Če se dobra vzgoja in izobrazba zasidrata, "razvijata sposobne in dobre značaje; tisti, ki so deležni takšne vzgoje, postanejo v vseh pogledih še boljši od prejšnjih, zlasti še glede na razmnoževanje, kakor je to tudi pri drugih živih bitjih".

Bog je stvarnik dobrega in poštenega, ljudi pa je mogoče poboljšati z vzgojo, še zatrjuje Platon v *Državi*. Vsakdo mora pustiti ob strani vse druge znanosti in se z največjo vnemo posvetiti iskanju učitelja, ki ga usposobi, da s svojo močjo in s svojim spoznanjem razločuje med slabim in dobrim življenjem ter si med mnogimi življenjskimi oblikami izbere najboljšo. Paziti se je treba manipulantov ("najhujših sofistov") in efekta množice, ki je lahko usoden. Platon poudarja sposobnost gledanja in poslušanja, omenja bonton in malce diskriminatorno ugotovi, da so vsi veliki in trajni naporci stvar mladih, četudi so po srečanju z Abrahamom izbranim moškim in ženskam (*sic*) vendarle namenjena še večja poslanstva.⁴

Zgodovina je nasičena s podobnimi vzornimi primeri, a naj za ilustracijo omenimo le še tri nekoliko spregledane nesmrtnike. Francis Bacon je čislal običaje kot način dobrega izobraževanja že v rani mladosti, John Milton je pisal o popolni in velikodušni izobrazbi, Petr Demjanovič

⁴Platon: *Država*, VII, 18, str. 234: "Ko dosežejo petdeseto leto starosti, je treba tiste, ki so vzdržali in se odlikovali pri delu in v znanostih, popeljati k cilju in jih prisiliti, da vperijo svetli žarek svoje duše navzgor in se zarejo v pravir vse svetlobe. In dobro kot tako, ki ga sedaj vidijo, jim mora postati vzor, po katerem uravnavajo v življenju, ki jim še preostaja, državo, njene občane in same sebe. Večino svojega življenja morajo posvečati filozofiji, toda ko pride vrsta nanje, morajo drug za drugim prevzeti državniške posle in vladarske dolžnosti, zaradi države in iz potrebe, a ne zato, ker bi bilo vladanje lepo in privlačno. Pri tem so dolžni vzgajati mlajše v istem duhu in v istih vrlinah..."

Uspenski pa se je zavzemal za šolo, ki bi človeka učila in spremenila in v kateri bi se ljudje med seboj pogovarjali, skupaj delali in koristili tudi "šoli", torej sami ideji in procesu vzgajanja.

Temeljna izročila vzgoje in izobraževanja so si vseskozi zelo podobna in hkrati hudo šepava v praksi. Molekularni biolog in strokovnjak za možgane John Medina (*Brain Rules*) se zavzema za preventivno metodo po Johnu Gottmanu (*a marriage intervention strategy*), po kateri so zadostno izobraženi in ozaveščeni starši predpogoj za stabilen dom in psihofizično zdrave otroke, zato bi jih morali ustrezno pripraviti že med nosečnostjo oziroma pred prihodom naraščaja. Šola prihodnosti naj bi bila prisiljena upoštevati raznolikost možganov vsakega učenca, zato bo sestavljala razrede po nadarjenosti in intelektualnih sposobnostih dijakov ali študentov, namesto po (enaki) starosti.⁵ Ampak zavedati smo se dolžni nevarnosti, da bi takšna segregacija dodatno prilivala bencina na goreče medčloveške odnose, kjer je Feniksov polet rezerviran le za peščico izbranih privilegirancev.

Tudi tu ne smemo prezreti zdravnika in terapevta Viljema Ščuka,⁶ ki se že vrsto let zanesenjaško bori z birokratskimi vetrovnimi mlini, da bi v zadnji tretjini devetletke začeli načrtno gojiti oblikovanje osebnosti. Predmet bi zajel tri sklope, in sicer urjenje ozaveščenosti, pripadnosti in učinkovitosti. Prvi del je med drugim posvečen razumevanju dolžnosti in pravic, vedenjskih vzorcev in samoobvladovanja; drugi ustvarjalnemu sporazumevanju, odnosom do družine, šole in prijateljev; in tretji sklop zavesti o sebi, sistemu vrednot, odnosu do škodljivih substanc itd. Prav tako so hvalevredna prizadevanja waldorfske šole in naporu Tinke Podjavoršek, avtorice slovenskega modela celostnega izobraževanja v podobi radostne šole ELIZA (Etika, Ljubezen, Inteligenca-intuicija, Zaupanje-zmagam-zmagaš, Akcija). To je prijazen kraj za otroke, kjer se prepletata (samo)vzgoja in samostojno učenje; projekt so učitelji prostovoljci začeli brezplačno izvajati pred nekaj leti kot obliko šolanja na domu.

Šole (pre)počasi odpirajo duri svetovnemu etosu, a nekoliko se vendarle premika na bolje.⁷ Strokovnjaki priporočajo nove didaktične metode, recimo *vseživljenjsko kvantno učenje*, ki združuje sugestologijo, tehniko

⁵ Medina navaja primer zelo uspešne kombinacije tradicionalnega poučevanja branja in uporabe posebnega računalniškega programa A2i, ki zahtevnost učenja prilagaja uporabnikovim kompetencam.

⁶ Viljem Ščuka: *Država v megli: oblikovanje osebnosti šolarjev*, Šola osebnosti, Ljubljana, 2012; <http://www.sola-osebnosti.si/sola-osebnosti.html>.

⁷ Glej zanimivo poročilo dveh učiteljic slovenskega jezika, zgodovine, domovinske vzgoje in etike na Osnovni šoli Brezovica pri Ljubljani: Špela Čekada Zorn, Andreja Dobnikar: *Vzgoja za etične vrednote*, Vzgoja, št. 58, junij 2013, strani 31, 32. Primerjaj s <http://www.weltethos.org/data-ge/c-20-aktivitaeten/21-400-schule.php>.

pospešenega učenja in nevrolingvistično programiranje z našimi lastnimi teorijami, prepričanji in metodami. Vsebuje ključne prednosti drugih pristopov kot denimo teorijo desnih in levih možganov, teorijo troedinih možganov, vizualno, avditorno in kinestetično modaliteto, teorijo mnogovrstnih inteligenc, holistično, izkustveno in metaforično učenje ter simulacije oziroma igre. Tudi pri vzgoji in izobraževanju so računalniki z medmrežjem izvrsten pripomoček, na primer z virtualnimi konferencami in *e-izobraževanjem* oziroma učenjem na daljavo, vendar moramo upoštevati etične dileme, o katerih bo govor nekoliko kasneje.

Pri etičnem vzgajanju študentov naj vsekakor intenzivneje sodelujejo univerze. Ker so za anomijo in škripajočo pravno državo odgovorni tudi pravniki, bi bilo treba ponovno uvesti domišljene sprejemne izpite na pravnih fakultetah (ki bi merili najširši spekter klasične linearne, čustvene, duhovne in druge inteligentnosti ter splošne razgledanosti), ker se z jusom pač ne bi smel bosti kdor koli, recimo zaradi prestiža, družinskega običaja ali kar tako, ker ne ve, kaj početi. Študenti se z etiko srečajo med uvodnimi razglabljanji o pravoznanstvu in pri filozofiji prava, takisto pa jo profesorji upoštevajo pri drugih predmetih, kar še vedno ni dovolj. Resda ljubljanska gojilnica juristov načrtuje izbirni predmet o etiki pravniških poklicev v petem bolonjskem letniku, a je preozko zasnovan.⁸ Primernejša bi bila obvezna holistična pravna etika za bruce, ki bi zajela splošna etična izhodišča, naravnopravne in retorične vidike ter profesionalno odgovornost, kakor tudi vrednotne dileme, povezane z multikulturnostjo, enakopravnostjo, življenjem, zdravjem, revščino, osebno integriteto, varovanjem okolja, podnebnimi spremembami, državljansko nepokorščino, nasiljem in terorizmom.⁹ Osnove etike bi pravzaprav sodile na sleherno visokošolsko institucijo, ne samo na pravne, medicinske ali filozofske fakultete.

To je ena plat medalje, druga pa so asistenti, višji predavatelji, docenti, izredni in redni profesorji prava, od katerih marsikateri ne spada v učilnico, bodisi zaradi osebnostnih lastnosti, pomanjkanja didaktičnega znanja ali obojega. Evropsko in slovensko poučevanje prava se je pretirano nalezlo ameriškega agresivnega pehanja, zaviralne pedantnosti in častihlepnega elitizma, kar je pripeljalo tako daleč, da po besedah nekega odvetnika (ki je tudi starš) na ljubljanski pravni fakulteti že vsak drug študent potrebuje psihiatra. Bržda pretirana izjava, a vendarle vredna razmisleka.

⁸Zaradi doslednosti povzemam kar po svojem uvodniku *Kako ozdraviti družbeno (j)etiko?* (Pravna praksa, 12. 4. 2012, stran 3).

⁹Podrobneje v Marko Pavliha, *The Significance of Ethics in Legal Education: Towards the Holistic Method*, Slovenian Law Review, let. VIII/št. 1–2, december 2011, strani 115–135.

Sodobno izobraževanje je žal usmerjeno k treniranju klasične, linearne inteligence in kopičenju podatkov namesto k oblikovanju osebnosti, učenju otrok, dijakov in študentov, kako naj postanejo boljši ljudje. V tibetanski tradiciji odlikujejo velikega učitelja tri vrline: akademska izvrstnost (*khé*), moralna integriteta (*tsin*) in prijaznost (*sang*). Povedano po kmečko in domače, dober učitelj bi moral biti duhovni vodja in dušni pastir na brezmejnem zelenem pašniku pod neskončnim modrim nebom. Lahko naštejemo na prste ene roke pedagoge iz časa našega šolanja in študija, ki izpolnjujejo ta merila?

4.

Številčnejši bodo preobraženi ljudje, večja bo verjetnost, da dosežemo kritično maso in kvantno preskočimo na višji civilizacijski nivo, kjer bo etika sinonim za družbeno zdravje, ne pa za nalezljivo in pogubno jetiko. Nedavni uspešni pregoni, obsodilne in celo pravnomočne obsodbe nekaterih domačih in tujih politikov ter tajkunov zaradi korupcije in drugih hudodelstev vpihujejo kisik skoraj ugasli žerjavici morale, etike in vladavine prava. Marsikatera kritika ali koristni nasvet se je posvetil(a) artistom, zato je skorajda nemogoče razlikovati med angažirano in "nevtralno" umetnostjo, ker slednje ni, in če mislimo, da je, si zatiskamo oči.

Na stari celini je v zadnji desetletjih začel premikati etične gore Hans Küng, ki zasnoval svetovni etos (*Weltethos*) kot moralni kompas, družbeni *fair play*, ki je antično in še globlje ukoreninjen ter skupen vsem religijam (krščanstvu, judaizmu, budizmu, hinduizmu, jainizmu, islamu idr.),¹⁰ posvetnim postavam in političnim sistemom.¹¹ Kaže na enotne temelje prvinskih življenjskih pravil, kot so človečnost, vzajemnost (zlato pravilo), nenasilje, pravičnost, resnicoljubnost in partnerstvo. Štirje imperativi človeštva so spoštovanje življenja, pravičnost oziroma poštenost, gojenje resnice in enakost obeh spolov. Zaradi pretirano liberalnih idej je Vatikan Künga izobčil, kar bi moral čim prej popraviti občudovanja vredni Argentinec Jorge Mario Bergoglio – novi papež Frančišek, ki ruši klerikalne

¹⁰ Z iskanjem modrosti (vključno z etiko) in božanskega principa, ki je skupen vsem religijam, se ukvarja ezoterična teozofija pod okriljem teozofskega društva. Gre za svetovno organizacijo, katere osnovni cilj – univerzalno bratstvo – temelji na spoznanju, da je življenje v vseh svojih raznolikih oblikah, človeških in vseh drugih, nedeljivo Eno. Društvo je spočela in rodila Helena Petrovna Blavatsky leta 1875, njeno monumentalno delo pa je *The Secret Doctrine* (1888).

¹¹ Glej npr. Hans Küng, *Svetovni etos*, Društvo 2000, Ljubljana 2008; isti avtor, *Priročnik svetovni etos: vizija in njegova uresničitev*, Partner graf, Grosuplje 2012; Marko Pavliha, *Svetovni etos: placebo, panacea ali preboj (ne)mogočega?*, v: Boštjan M. Zupančič (ur.), *Tretja od suhih krav: razprave o razlogih za razsulo*, samozaložba A. Komat, Ljubljana 2012, str. 245–275; Marko Pavliha in Borut Ošljaj (ur.), *Svetovni etos: globalno in lokalno*, Partner graf, Grosuplje 2013.

privilegije in pogumno striže razbohotene peruti rimski kuriji, zloglasni organizaciji Opus Dei in drugim cerkvenim mogočnejšem.

Svetovni etos je identičen sekularni etiki novega tisočletja za ves planet, ki jo pozitivno širi njegova svetost Tenzin Gyatso, štirinajsti dalajlama, z gorečim poudarkom na sočutju do vseh živih bitij, narave in vesolja, ne zgolj med ljudmi. Dalajlama v *Etiki za tretje tisočletje* pravi, da sveta ne bomo spremenili prek noči, temveč z naraščajočo zavestjo, ki jo bomo dosegli z vzgojo srca in izobraževanjem uma. Obsedeno se bodemo z zunanjim, materialnim vidikom življenja na račun etike in notranjih vrednot, ki odsevajo sočutje, željo po prenehanju trpljenja vseh ljudi in ustvarjanju njihove blaginje. Tega ne moremo doseči samo z vero in verskimi skupnostmi, ker so nekatere, še zlasti monoteistične, v imenu svojega boga zagrešile preveč zla. Zato se marsikdo ne želi udinjati nobeni deklarirani religiji ali sakralni instituciji, morda tudi zaradi svobodnejšega iskanja lastne duše, kozmične vpetosti ali prasile, o čemer je pred skoraj osmimi desetletji pod taoističnim vplivom v *Učbeniku življenja* pisal naš preroški Martin Kojc. Resda je vse bolj tudi na zahodu popularen budizem, bržda zaradi ljubezni do modrosti in neobremenjenosti z rituali in vraževernostjo, vendar ga dalajlama ne vsiljuje, temveč kompromisno predlaga sekularno etiko, ki sloni na medsebojni humanosti in odvisnosti drug od drugega. Ker sega onkraj religij, politike in filozofskih nauk, je prikupna za vsakogar. O verski toleranci se ogromno naučimo od Gandija in iz indijskega izročila, pa ne le o starodavni doktrini o nenasilju (*ahimsa*), temveč takisto o enakopravnosti ateistov z verujočimi. Po besedah njegove svetosti so notranje vrednote in etika brez vere kot voda, ki jo potrebujemo sleherni dan za zdravje in preživetje, če pa so utemeljene z religijo, so bolj kot čaj; brez prve ne moremo živeti, brez drugega lahko.

Čeravno naš duhovni razvoj sramotno zaostaja za tehnološkimi izumi, je v zadnjih desetletjih vse bolj očitno, da ne bo šlo brez mentalnega preporoda vsakega posameznika in slehernikovega intenzivnejšega prizadevanja za vzpostavitev in ohranjanje simbioze z vsemi živimi bitji. Nevroznanost je dognala korelacijo med pozitivnimi čustvi, nesebičnostjo in vedrino na eni strani ter zdravjem in preoblikovanjem gnetljivih možganov na drugi, kar pomeni, da duhovna preobrazba privede do fiziološke, ta pa zaradi višje stopnje razvoja laže in bolj spontano omogoča nadaljnje plemenitejše vedenje. Pogosto slišimo mantra, da smo združeni v različnosti, ki jo moramo seveda spoštovati, toda nemara bi kazalo še bolj ponotranjiti našo enakost, kajti vsi smo človeška, čuteča bitja, *semden* po tibetansko, vsi želimo biti srečni in ne trpeči. Za srečo so primarni ravno pravšnje imetje, zdravje in prijateljstvo ter partnerstvo, sekundarno pa je ključno

stanje duhá, občutek miru in samouresničenja, smisla in poklicanosti, ki izvira iz sočutja in dobrosrčnosti.

Tibetanščina pozna poseben izraz za najpomembnejši dejavnik pri opredeljevanju etične vrednosti nekega ravnanja. To je človekov *kun long*, splošno stanje človekovega srca in uma, katerega pozitivnost ali negativnost narekuje kakovost njegovih dejanj. Človeškemu bitju je prirojeno in v zibelko položeno, da je sočuten, kajti za razliko od večine živali je po rojstvu nekaj let popolnoma nebogljjen, zato potrebuje zlasti materinsko ljubečo nego. Resda izraz *nying je* večinoma prevajajo kot sočutje, a hkrati pomeni še ljubezen, naklonjenost, dobroto, velikodušnost, srčnost, simpatijo in nežnost, ne pa recimo le usmiljenja, ki ga mnogi enačijo s sočutjem. Teozofi ga podobno čislajo kot zakon harmonije, ki bi moral biti udejanjen kot način življenja v naših mislih, čustvih in dejanjih.

Vsi bi morali delovati kot *mi* namesto *naših* in *vaših*, ker smo okoljsko, ekonomsko in politično povezani ter hkrati globalno odgovorni za vse in vsakogar, kar je abeceda razsodnosti in univerzalnega, holističnega sočutja. Ker je bilo prejšnje stoletje okrvavljeno z nasiljem, naj bo zdajšnje oživljeno z dialogom. Dalajlama za vsak dan priporoča tri načine etičnega obnašanja, in sicer obzirno, neškodljivo ravnanje z okolico, gojenje vrlin in altruizem. Če bi spoštovali zlato pravilo in se do soljudi vedli le na način, ki ga pričakujemo od njih, bi se razblinila večina problemov. Sočutje je več kot empatija, saj ne pomeni zgolj vživljanja v druge, temveč iskreno željo po njihovi razbremenitvi in vzpostavitvi ugodja. Ker vključuje odpuščanje, je kompatibilno s pravičnostjo, ker zavrženo dejanje ne sme biti razlog za obupan dvig rok nad zlohrotnim človekom. Obvladujmo destruktivna čustva, denimo zavist in sovraštvo, kultivirajmo notranje kvalitete, ker je to najboljši protistrup za duševni nemir. Dober namen ni dovolj, če ga ne pospremimo z razločevanjem med vrlim in podlim ter ga udejanjimo v praksi. Duhovno renesanso bomo dosegli z izobraževanjem razuma in vzgojo duše. Individuum lahko spreminja svet le pod pogojem, da prvo pregnete sebe; če želi pomagati drugim in jih izboljšati, mora biti to, kar uči.

Oba nauka, svetovni etos in sekularna etika, imata znanstveno podlago, kar dokazuje socialni in moralni psiholog Jonathan Haidt (*The Righteous Mind: Why Good People Are Divided by Politics and Religion*), ki svoje ugotovitve črpa iz najnovejših raziskav na področju nevrozanosti, genetike, socialne psihologije in evolucijskega modeliranja. Trdi, da je tudi pri moralnem dožemanju sveta v ospredju intuicija in v ozadju strateško razumevanje; morala se seže dlje od pravičnosti, poštenja in neškodljivosti ter povezuje ljudi v določene skupine, a jih hkrati slepi pred drugimi združbami,

ki jim ne pripadajo. Na podlagi preučevanja zahodnih in vzhodnih kultur, meritev, anket in intervjujev je razvil pluralistično teorijo o občih prirojenih moralnih temeljih ali matricah, ki jih je razvrstil na šest vrednotnih sklopov: skrb za soljudi in vzajemno varovanje pred škodljivimi vplivi (*care/harm*); pravičnost in poštenost, ravnanje s sočlovekom v sorazmerju z njegovimi dejanji (*fairness/cheating/proportionality*); svoboda, nasprotovanje tiranstvu in kakršnemu koli zatiranju (*liberty/oppression*); lojalnost do družine, domovine in vsake skupine, v kateri se osmišljamo (*loyalty/betrayal*); avtoriteta, spoštovanje tradicije in legitimne hierarhije, zoperstavljanje prevratu (*authority/subversion*) in svetost ali čistost, izogibanje odvratnosti in ostudnosti (*sanctity/degradation/purity*). Četudi je za zahodni svet značilna etika avtonomnosti individuuma in za vzhodnega etika skupnosti in božanskega, je Haidt znanstveno dokazal, da so v vseh kulturah prve tri osnovne moralne matrice (skrb, pravičnost in svoboda) imanentne levo naravnani populaciji (demokratom, socialistom, komunistom, levosredinskim liberalcem), preostale (lojalnost, avtoriteta in svetost) pa so ljube konservativnim desničarjem (republikancem, krščanskim demokratom).

Kibernetični vek je sprožil nove etične probleme, denimo glede rokovanja z elektronsko pošto, (zlo)rabe medmrežnih portalov (ki zaradi obrekovanj in anonimnega polivanja gnojnice povzročajo duševne travme, samomore, nasilje itd.), plagiatorstva in varovanja zasebnosti, a tudi vrsto obetavnih priložnosti, recimo globalno povezanost, "prijateljstvo" in obveščenosť (zlasti Facebook), kar omogoča takojšnjo množično akcijo (denimo Avaaz), razkritje podatkov (na primer *WikiLeaks*), državljansko nepokorščino ali celo politični upor (primer: arabska pomlad). Morda res potrebujemo novo splošno deklaracijo človekovih pravic za elektronsko dobo v imenu pravic do svobode govora in izražanja, dostopa do informacij javnega značaja in do zaščite osebnih podatkov ter zasebnosti pred informacijskimi zlorabami.

Prenovljena zavest bo še kako potrebna za ustvarjanje nove civilizacije, ki jo načrtuje Jacques Fresco z ambicioznim projektom *Venus* (www.thevenusproject.com). Cilj je ukinitve monetarnega sistema z nenehnim izboljševanjem tehnologij, ki morajo biti izključno namenjene povečevanju blaginje ljudi in varovanju okolja. Ker je denar (kapital) že stoletja zlovesčič svetá vladar, ki v imenu korpokracije, religij, častihlepnosti in lakomnosti sproža trenja, vojne, revščino, bolezni in druge bridkosti, so Frescova prizadevanja vredna posnemanja, ne nazadnje si je tudi Karl Marx predstavljal komunizem kot idealno družbeno ureditev, kjer bi ljudje delali po zmožnostih in jemali po potrebah. Tudi hipoteza o

Gaji Jamesa Lovelocka (*The Revenge of Gaia*) in Lawrencea E. Josepha (*Gaia: The Growth of an Idea*), ki naš planet obravnava kot živ organizem, ni prepričljivo negirana, četudi ni povsem dokazana; takšna pogumna razmišljanja niso utopična, temveč lateralna, ker iščejo "originalni" izhod iz vse globljega civilizacijskega brezna. Zaprti sistemi so zaradi kozmične povezanosti obsojeni na propad.

"Kdor je zares spoznal svojo pravo bit," uči mojster Jäger v *Vsak val je morje in drugi spisi*, "kdor je lahko opustil svoje oklepanje jaza in je stopil v transpersonalni prostor, bo ravnal etično," saj bo spoznal, "da moralni predpisi in etične zapovedi izhajajo iz ljubezni." Misli, da se svet ne bo izboljšal z novim družbenim redom, ampak samo s spreobrnjenjem posameznika.

Res je, da se človeštvo nevarno igra s svojim obstojem in takisto drži, da se moramo za preživetje povzpeti na višjo raven zavesti, pri čemer so ključni slehernik, družina in etična vzgoja na vseh nivojih odraščanja in izobraževanja. Toda temu bi lahko dodali še tretjo ugotovitev ali hipotezo, da je za duhovni napredek odgovorna tudi politika oziroma oblast, ki jo bomo morali ozdraviti partitokracije, korpokracije in drugih bolezni ter ji vdahnuti novo, ljudem prijaznejšo dušo.